

ΕΙΚΟΝΕΣ ΤΡΑΠΕΖΩΝ ΣΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ

ΕΡΕΥΝΑ – ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:
ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΜΠΡΕΓΙΑΝΝΗ

Η ιστορία των τραπεζικών οργανισμών ιχνηλατεί τις τομές στην οικονομική ανάπτυξη μιας χώρας, καθώς τα σημεία-σταθμοί της συχνά συμπίπτουν με την αναδιάρθρωση της εθνικής οικονομίας. Ένα από παράδειγμα της παραπάνω σχέσης αποτελεί η συγκυρία της μεταρρύθμισης του ελληνικού τραπεζικού μηχανισμού κατά τη μεσοπολεμική περίοδο⁽¹⁾: τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή, η Δημοσιονομική Επιτροπή της Κοινωνίας των Εθνών απαίτησε από την ελληνική κυβέρνηση – προκειμένου να την συνδράμει στη σύναψη του υπό διαπραγματεύσειν Β' προσφυγικού δανείου (1927-1928)⁽²⁾ – την απόσπαση του εκδοτικού προνομίου από την Εθνική Τράπεζα και την ίδρυση κεντρικής τράπεζας στο πρότυπο των αντίστοιχων ευρωπαϊκών. Το γεγονός λειτούργησε ως εφιαλτήριο για τον εξορθολογισμό του ελληνικού τραπεζικού συστήματος. Η διαδικασία αυτή, από κοινού με τη νομισματική σταθεροποίηση του 1928 και την επιστροφή στο χρυσό κανόνα, εγγράφεται στον οικονομικό εκσυγχρονισμό του ελληνικού κράτους, ως απότοκο τόσο της διεθνούς συγκυρίας όσο και των ελληνικών φιλελεύθερων αναζητήσεων. Επισημαίνεται, λοιπόν, κατά την περίοδο 1928-1929 η γένεση νέων τραπεζών: της Τράπεζας της Ελλάδος, της Εθνικής Κτηματικής και της Αγροτικής Τράπεζας, καθώς πέρα από το εκδοτικό προνόμιο αποσπώνται από την Εθνική τόσο η κτηματική όσο και η αγροτική πίστη⁽³⁾. Παρά την ίδρυση τραπεζών κρατικού χαρακτήρα, ο αριθμός των

⁽¹⁾ Ωστόσο, δεν είναι η πρώτη φορά που το ζήτημα των τραπεζών θα αναδειχθεί σε κατακλείδα της οικονομικής πολιτικής του ελληνικού κράτους. Κατά τη δεκαετία του 1870, η εισροή των ομογενειακών κεφαλαίων στον ελλαδικό χώρο θα αναζητήσει διέξοδο (με κεντρικά πρόσωπα τους κωνσταντινουπολίτες τραπεζίτες Συγγρό και Μπαλατατζή) στην ίδρυση τραπεζών, που επίσης διεκδικούν εκδοτικό προνόμιο. Και αυτή η συγκυρία μπορεί να ειπωθεί υπό το πρίσμα των προσπαθειών για εκσυγχρονισμό του ελληνικού βασιλείου. Για τα παραπάνω θέματα cf. Γεώργιος Β. Δεσλιής, *Το ζήτημα των Τραπεζών, 1871-1873*, Αθήνα: ΜΙΕΤΕ, 1986, (2η εκδ.), *passim*.

⁽²⁾ Η πορεία των διαπραγματεύσεων της Γενεύης, καθώς και οι τελικοί όροι δανεισμού του ελληνικού κράτους παρατίθενται λεπτομερώς στο: Panayotis B. Détilis, *La reconstitution financière de la Grèce et la Société des Nations*, Παρίσι: Juve, 1928, *passim*.

⁽³⁾ Για την άσκηση της αγροτικής πίστης από την ΕΤΕ κατά το 19ο αιώνα cf. Θανάσης Καλαφάτης, *Αγροτική πίστη και οικονομικός μετασχηματισμός στη Β. Πελοπόννησο. Αιγαιαία τέλη 19ου αιώνα, τόμος Α', Αγροτική πίστη και παραγωγή*, Αθήνα: ΜΙΕΤΕ, 1990, σ. 47-112.

ελληνικών τραπεζικών ιδρυμάτων θα μειωθεί κατά τη διάρκεια της μεσοπολεμικής δεκαετίας⁽⁴⁾. Ως καταλύτης στη συγχώνευση τραπεζικών ιδρυμάτων λειτούργησε η οικονομική κρίση, που εισέβαλε στη χώρα μας από το έτος 1931. Και οι δύο αυτές διαρθρωτικές εξελίξεις στο πλαίσιο του ελληνικού τραπεζικού συστήματος – δηλαδή τόσο η ένταση της κρατικής παρέμβασης, όσο και η απορρόφηση των μικρότερων πιστωτικών ιδρυμάτων από τις μεγάλες τράπεζες – καταδεικνύουν ότι, όσο προχωράμε στον 20ό αιώνα, ο ρόλος του τραπεζίτη υποχωρεί μπροστά στον οικονομικό θεσμό της τράπεζας⁽⁵⁾ θεσμό που όχι μόνο παγιώνεται στην κοινωνική συνείδηση αλλά και εκσυγχρονίζεται.

Τα λίγα αυτά εισαγωγικά στοιχεία καθιστούν φανερό ότι δημιουργείται πλέον μια τυπολογία τραπεζικών ιδρυμάτων, η οποία συνάδει αφ' ενός με τους επιμέρους στόχους της κάθε τράπεζας και αφ' ετέρου με το διαφορετικό κοινό στο οποίο αυτή απευθύνεται. Δεν είναι, άλλωστε, καινοφανής η υπόθεση εργασίας ότι το ιδεολόγημα του εκσυγχρονισμού και των πολυσχιδών μεταμορφώσεων του κατά τη γόνιμη μεσοπολεμική περίοδο εκφράστηκε τόσο σε γραπτή μορφή όσο και σε οικοδομημένη φόρμα⁽⁶⁾. Υπό αυτό το πρίσμα, η αρχιτεκτονική των τραπεζών του ελληνικού μεσοπολέμου συνιστά μια σημειολογική απεικόνιση όσον αφορά τις οικονομικές αποχρώσεις του ιδίου εκσυγχρονιστικού ιδεολογήματος.

Τράπεζα Ελλάδος.
Η αίθουσα συναλλαγών

ο θεσμός της κεντρικής τράπεζας

Στην περίπτωση της Τράπεζας της Ελλάδος η αναγωγή της αρχιτεκτονικής φόρμας σε έμμεση ιστορική πηγή ενδύεται μιας “αντικειμενικής” διάστασης, καθώς η οριστική εγκατάσταση της Τράπεζας στο ιδιόκτητο μέγαρο της οδού Πανεπιστημίου ανάγεται σε γεγονός πρωταρχικής σημασίας. Ο Διοικητής Εμμανουήλ Τσουδερός θα τονίσει κατά την ΙΑ' ετήσια γενική συνέλευση των μετόχων του ιδρύματος: “*Η διοίκησης είναι εύτυχής, διότι ή ένδεκατη γενική συνέλευσις ύμῶν συγκροτεῖται εἰς τό νέον ιδιόκτητον οἶκημα τῆς Τραπεζῆς, ὅπου ἀπό τῆς 4ης Ἀπριλίου 1938 ἐργαζόμεθα. ...Πρέπει ν' ἀναπολήσομεν πρὸς στιγμὴν τὰς ἀθλιας συνθήκας ἐγκαταστάσεως ὑπὸ τὰς ὁποίας ἡ Τράπεζα ἐλει-*

Τράπεζα Ελλάδος.
Υποκατάστημα Πειραιώς

τούργησε, κατά τα δέκα πρώτα έτη αυτής, εις τά παλαιά και λαβυρινθώδη και δαπανηρά εκείνα οικήματα, διά να αντιληφθῶμεν τήν σημασίαν και τόν προορισμόν τοῦ νέου μας κτιρίου...⁽⁷⁾. Από την άλλη πλευρά, το γεγονός ότι οι αρχιτέκτονες του κτιρίου Νικόλαος Ζουμπουλίδης – Τεχνικός Σύμβουλος της Τράπεζας της Ελλάδος από το 1930 – και Κωνσταντίνος Παπαδάκης – Διευθυντής των Τεχνικών της Υπηρεσιών – έχουν γόνιμη προϋπηρεσία στις Τεχνικές Υπηρεσίες της Εθνικής Τράπεζας⁽⁸⁾, αφ' ενός καταδεικνύει τις αλληλεξαρτήσεις στο πλαίσιο του ελληνικού τραπεζικού συστήματος και αφ' ετέρου παρουσιάζει την Εθνική ως πηγή στελεχών για την επάνδρωση του ευρύτερου τραπεζικού τομέα.

Πέρα από αυτά, στα λεγόμενα του Διοικητή Τσουδερού εμφιλοχωρεί η συμβολική συνύφανση της κραταιάς λειτουργίας του εκδοτικού προνομίου με τις αδρές γραμμές του τραπεζικού κτιρίου: *“Η πρόσοψις τοῦ νέου μας κτιρίου φανερώνει ἀκόμη και τόν χαρακτήρα τοῦ ιδρύματος. Ἐμπνέει τήν ἡρεμον σταθερότητα και τήν ἐμπιστοσύνην πρὸς τήν ἐπιτυχὴν ἔκβασιν τῆς εἰλικρινοῦς και σταθερᾶς ἐργασίας, αἱ ὁποῖαι εἶναι αἱ διέπουσαι ἀρχαί τῆς ὀργανώσεως και λειτουργίας τῆς Τραπεζίας. Ὅπως ἡ Τράπεζα ἰδρύθη και ἐθεμελιώθη ἐπὶ βάσεων ἀρραγῶν και διὰ παντός ἀσαλεύτων, ἐξ ὧν ἀντλεῖ τήν δύναμιν νά ρυθμίζῃ, νά προασπίζῃ και προάγῃ τήν οἰκονομίαν τῆς χῆρας, οὕτω και τό νέον κτίριόν της, σεμνόν και ἀπέριπτον ἀλλά συγχρόνως ἀσφαλές και ἐπιβλητικόν, δύναται νά φυλάξῃ και ἐξυηρητήσῃ τόν ἐμπειστευμένον εἰς αὐτήν πλοῦτον τῆς Χῆρας. Καί ἡ Τράπεζα και τό μέγαρόν της εἶναι ἔργα νέα ... Ἀμφότερα ἐνσαρκώνουν τό νέον πνεῦμα και ἐκπροσωποῦν τάς νέας ιδέας⁽⁹⁾”*. Ο συσχετισμός του απλού αλλά και επιβλητικού οικοδομήματος με τη σταθερότητα του νέου θεσμού, καταδεικνύει τις συναρμογές της οπτικής εικόνας της Τράπεζας με την ουσιαστική συμβολή της στην προσπάθεια ανόρθωσης της ελληνικής οικονομίας. Επομένως, η στερεά θεμελιωμένη κεντρική τράπεζα παραπέμπει στο υπόδειγμα του ισχυρού και συγκεντρωτικού κράτους. Εξ άλλου, η εναπόθεση από το Διοικητή Τσουδερό χρυσών και αργυρών νομισμάτων – αντιγράφων

⁽⁴⁾ Κώστας Κωστής - Βάσιος Τσοκόπουλος, *Οι τράπεζες στην Ελλάδα. 1888-1928*, Αθήνα: Ένωση Ελληνικών Τραπεζών/Εκδόσεις Παπαζήση, 1988, σ. 169.

⁽⁵⁾ *ibid.*

⁽⁶⁾ Δημήτρης Φιλιππίδης, “Εκσυγχρονισμός στην αρχιτεκτονική και πολεοδομία του μεσοπολέμου”, in: Γιώργιος Θ. Μαυρογοδότας - Χρήστος Χατζήωσήφ (επιμ.), *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1992, σ. 141.

⁽⁷⁾ “Η εθνική μας οικονομία και η συναλλαγματική μας κατάσταση. Ἐτήσια ἔκθεσις τοῦ διοικητοῦ τῆς Τραπεζίας Ἑλλάδος διά τό 1938. Αἱ διαπιστώσεις, τά συμπεράσματα και αἱ ἀπόψεις τοῦ κ. Ἐμ. Τσουδεροῦ”, Ἔργασια, τ. 480, 12 Μαρτίου 1939, σ. 252.

⁽⁸⁾ Τράπεζα Ἑλλάδος, Ἡ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τοῖς ἐγκανίοις τοῦ ἐν Ἀθήναις κεντρικοῦ Καταστήματος, Ἀθήναι: Πυρσός, 1938, σ. 45 ἔξ 47.

⁽⁹⁾ “Η εθνική μας οικονομία και η συναλλαγματική μας κατάσταση...”, *loc. cit.*

Μωσαϊκό στην είσοδο των θησαυροφυλακίων

των αντίστοιχων αρχαίων, βυζαντινών αλλά και καποδοστριακών – στα θεμέλια του κτιρίου⁽¹⁰⁾, ανακαλεί τη συνέχεια του ελληνικού έθνους, εκφράζοντας τα κυρίαρχα ιδεολογήματα της εποχής. Ταυτόσημος είναι ο συμβολισμός του μωσαϊκού (αντιγράφου τοιχογραφίας του Μυστρά) με παράσταση των

Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης, προ της εισόδου των θησαυροφυλακίων της Τράπεζας. Συνεπώς, η σχέση της Τράπεζας της Ελλάδος με τον κρατικό μηχανισμό είναι όχι μόνο άμεση αλλά και εδραιωμένη στην εθνική ιδεολογία. Κατ' αυτόν τον τρόπο απηχείται αφ' ενός η βούληση για οικονομική σταθερότητα, και αφ' ετέρου το αξίωμα της συνέχειας του ελληνικού πολιτισμού. Τόσο η αρχιτεκτονική μορφή όσο και τα επιμέρους μοτίβα στο κεντρικό κατάστημα της Τράπεζας της Ελλάδος απεικάζουν το δόγμα περί ισχυρού και προστατευτικού κράτους. Η εγκαίνιαση του μεγάλου την περίοδο της μεταξικής δικτατορίας δεν είναι άμοιρη των συμβολισμών αυτών της αρχιτεκτονικής φόρμας.

Η μεγάλη θύρα του θησαυροφυλακίου

Αίθουσα συναλλαγών

Τράπεζα Ελλάδος. Υποκατάστημα Θεσσαλονίκης

⁽¹⁰⁾ Τράπεζα της Ελλάδος, 'Η Τράπεζα της Ελλάδος επί τῶν ἐγκαινίων ... op. cit., σ. 41. Η τελετή θεμελιώσεως του κτιρίου της Τράπεζας έγινε την 20ή Νοεμβρίου 1933, με παρουσία της Διοίκησης και του Γενικού Συμβουλίου. Αντίστοιχα κατά την έναρξη λειτουργίας του, την 4η Απριλίου 1938, διεξάγεται αγιασμός με την παρουσία του Ιω. Μεταξά, υπουργῶν της κυβέρνησής του και της Διοίκησης, καθώς και ανωτέρων στελεχῶν της Τράπεζας (cf. ibid., σ. 55).

ΟΙ ΓΕΩΡΓΙΚΕΣ ΠΙΣΤΩΣΕΙΣ ΚΑΙ Η ΑΤΕ

Στον αντίποδα του ελληνικού τραπεζικού συστήματος βρίσκεται η Αγροτική Τράπεζα. Αν και στη γένεσή της συνεισέφεραν οι πολιτικοί αγώνες του Αλεξάνδρου Παπαναστασίου⁽¹¹⁾, δεν παύει να θεωρείται φυσικό τέκνο του Ελευθερίου Βενιζέλου: στην ίδρυση της ΑΤΕ οδηγεί η πολιτική των Φιλελευθέρων για

στήριξη του γεωργικού τομέα και δημιουργία μιας αγροτικής τάξης μικροϊδιοκτητών⁽¹²⁾, προσανατολιζομένων στην εκχρηματισμένη χωρική οικονομία. Παρά τις αντιθέσεις από την πλευρά της ΕΤΕ, η Αγροτική ιδρύεται με κρατικά κεφάλαια⁽¹³⁾ και στρέφεται κατά κύριο λόγο στο βραχυπρόθεσμο δανεισμό με προσωπική ασφάλεια των αγροτών, και κατά δεύτερον στα δάνεια βελτιώσεως, δηλαδή στα ενυπόθηκα δάνεια μέσης και μακράς προθεσμίας⁽¹⁴⁾. Παράλληλα, στους στόχους της ΑΤΕ συγκαταλέγεται η προσέλκυση καταθετών από τα μέσα και κατώτερα αστικά στρώματα. Εξ άλλου, διαφωτιστική για το χαρακτήρα της Αγροτικής είναι η διαμόρφωση του διοικητικού της πλέγματος κατ' αρχάς μέσω μιας έμμεσης αλλά ουσιαστικής εξάρτησης από την Εθνική Τράπεζα: η συμμετοχή ανώτερων στελεχών της ΕΤΕ στη διοίκησή της, η απόσπαση στο προσωπικό της ικανού αριθμού υπαλλήλων της Εθνικής, αλλά κυρίως η αντιπροσώπευση της Αγροτικής από τα κατά τόπους υποκαταστήματα της ΕΤΕ καταγράφουν την αδυναμία του νέου οργανισμού να λειτουργήσει εξ αρχής αυτόνομα⁽¹⁵⁾. Επεξηγηματική για τη φυσιογνωμία του νέου τραπεζικού ιδρύματος είναι η άποψη του Βενιζέλου ότι η νεοσύστατη Αγροτική χρειάζεται την “κηδεμονία” της Εθνικής, προκειμένου να παγιωθεί στον αγροτικό πληθυσμό η συνείδηση πως τα κεφάλαια της ΑΤΕ θα χρησιμοποιηθούν για αγροτικές πιστώσεις, επιστρεπτές στην Τράπεζα, και πως κατά κανένα τρόπο δεν συνιστούν χορηγήσεις ή επιδόματα προς τους γε-

⁽¹¹⁾ Για τις αποτυχημένες προσπάθειες σχετικά με την ίδρυση Γεωργικής Τράπεζας κατά την περίοδο 1927-1928 cf. Κώστας Κωστής, *Αγροτική Κοινωνία και Γεωργική Τράπεζα. Οψεις της ελληνικής οικονομίας στο μεσοπόλεμο (1918-1928)*, Αθήνα: ΜΙΕΤΕ, 1987, σ. 237-293.

⁽¹²⁾ Στην αμφίδρομη σχέση μεταξύ αγροτικής μεταρρύθμισης και εκχρηματισμού της γεωργίας μέσω – και – της ανάπτυξης της αγροτικής πίστης, αναφέρονται οι σχετικές εργασίες του Μπάμπη Αλιβιζάτου. Ειδικότερα, cf. Β. Alivizatos, *La réforme agraire en Grèce au point de vue économique et social*, Παρίσι: Librairie du Recueil Sirey, 1932, σ. 271-285.

⁽¹³⁾ Αναφορικά με την προέλευση των κεφαλαίων της Αγροτικής cf.: Σύμβασις της 27ης Ιουνίου 1929 μεταξύ του ελληνικού δημοσίου και της Ε.Τ.Ε. “Περί συστάσεως και λειτουργίας της Α.Τ.Ε.” & Καταστατικόν της Αγροτικής Τραπεζής, 16 Αυγούστου 1929, Νόμος 4.332. Επίσης: Γρηγορίου Δαφνή, *Ἡ Ἑλλάς μεταξύ δύο πολέμων*, Αθήνα 1955, τ. 2, σ. 86-87.

⁽¹⁴⁾ Συμπέρασμα που εξάγεται από την επεξεργασία απολογιστικών στοιχείων της ΑΤΕ. Τύποις, η Τράπεζα αναγνώριζε την ανάγκη εξαπλώσεως των μακροπρόθεσμων πιστώσεων και την καθοριστική συμβολή των τελευταίων στην ανάπτυξη της γεωργίας. Ωστόσο, η Διοίκησή της καθόλη τη δεκαετία του τριάντα θεωρούσε ότι κάτι τέτοιο δεν μπορούσε να γίνει πριν την ανακούφιση – μέσω των βραχυπρόθεσμων χορηγήσεων – των βιοποριστικών αναγκών των αγροτικών οικογενειών, ιδιαίτερα στις συνθήκες της – μετά το 1932 – γεωργικής κρίσης. Για τα παραπάνω, cf. *Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος, Τό όργανο μι.Άς δεκαετίας. 1929-1939*, Αθήνα, 1940, σ. 200.

⁽¹⁵⁾ Για το χρονικό ίδρυσης της ΑΤΕ, καθώς και για τα ζητήματα διοικητικής οργάνωσης της Τράπεζας cf. C. Bregianni, *Le système bancaire et l'Etat grec: Le cas de la Banque Agricole. 1929-1940, Mémoire de DEA sous la direction du Professeur Spyros Asdrachas*, Université de Paris I, 1995.

Το κεντρικό κτίριο της Αγροτικής Τράπεζας

ωργούς⁽¹⁶⁾. Ωστόσο, σύντομα κατεδείχθη ότι το σχήμα δεν ήταν δυνατό να λειτουργήσει λόγω των προσκομιμάτων που δημιουργούσε η Εθνική. Η πρώτη τροποποίηση του Καταστατικού της ΑΤΕ ενίσχυε τον κρατικό χαρακτήρα της⁽¹⁷⁾, ενώ παράλληλα δόθηκε προτεραιότητα στη δημιουργία ιδίου δικτύου καταστημάτων ανά την ελληνική επαρχία. Οι παραπάνω νύξεις στην ιστορία του τραπεζικού ιδρύματος, υποδεικνύουν ότι η Αγροτική, πέρα από τη διάχυση της αγροτικής πίστης, ανέλαβε τη συνολική διαχείριση της κίνησης των κεφαλαίων από και προς τον αγροτικό χώρο⁽¹⁸⁾.

Οι αντιπαραθέσεις κατά την ίδρυσή της, οι κρατικοί της πόροι, ο κοινωφελής της χαρακτήρας, αλλά και το γεγονός ότι

συναλλάσσεται με ασθενή οικονομικώς στρώματα του πληθυσμού, υποχρεώνουν την Αγροτική να διατηρήσει και να προβάλλει ένα προφίλ χαμηλών τόπων⁽¹⁹⁾. Έτσι, η στρατηγική γοργής εξάπλωσης του δικτύου καταστημάτων κατά τη δεκαετία του τριάντα συνδυάζεται με την επιλογή οικοδόμησης άνετων αλλά απλών κτιρίων για τη στέγαση της Τράπεζας: “*Η δέ Υψηροσία Κτιρίων κατήρησε τό πρόγραμμα εφαρμογής, κατόπιν έμπεριστατωμένης μελέτης και μέ σύστημα προσιδιάζον προς τούς σκοπούς και τό είδος τών έργασιων τού ιδρύματος. Έκρίθη ως ούσιαστικώς όρθή ή άποψις ότι ή Τράπεζα δέον νά έμφανισθή εις τά κτίριά της μέ άπλότητα αλλά και μέ εύηρέπειαν. Η πολυτελής έμφάνισις εις τά κτίρια τής Τραπεζής άφειλε νά άποκλεισθή*”⁽²⁰⁾. Παρόμοιες αρχές απηχούνται τόσο σε ενδοτραπεζικά κείμενα⁽²¹⁾, όσο και σε εγκύκλιες διαταγές με συστάσεις για αυστηρές οικονομίες στην επίπλωση και την εν γένει λειτουργία των κατά τόπους καταστημάτων⁽²²⁾.

⁽¹⁶⁾ Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής, Περίοδος Β - Σύνοδος Α, συνεδρίαση της 3ης Ιουλίου 1929, ο λόγος του Ελευθερίου Βενιζέλου.

⁽¹⁷⁾ Νόμος 4.454, 3 Ιανουαρίου 1930, Φ.Ε.Κ. 4, “περί τροποποιήσεως του νόμου 4.332” “περί κυρώσεως τής μεταξύ Έλληνικού Δημοσίου και Έθνικής Τραπεζής τής Ελλάδος συμβάσεως περί συστάσεως και λειτουργίας τής Αγροτικής Τραπεζής”.

⁽¹⁸⁾ Cf. Κ. Κωστής, *Οι τράπεζες και η κρίση. 1929-1932*, Αθήνα: Ιστορικό Αρχείο. Εμπορική Τράπεζα, 1986, σ. 59.

⁽¹⁹⁾ Ενάγγελος Πρόντζας, *Οικονομικός προστατευτισμός και βαλκανική συνεργασία. Τα ανατολικά καπνά στο μεσοπόλεμο*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 1996, σ. 121.

⁽²⁰⁾ Αγροτική Τράπεζα τής Ελλάδος, *Τό έργον μιās δεκαετίας. 1929-1939*, Αθήνα, 1940, σ. 201.

⁽²¹⁾ Δελτίον ΑΤΕ, “*Η έναρξις τής εφαρμογής τής κτηριακής πολιτικής τής Α.Τ.Ε.*”, ν, (1939 IV), σ. 488.

⁽²²⁾ Αγροτική Τράπεζα, *Εγκύκλιος υπ’ αριθμόν 201, 6 Δεκεμβρίου 1930*.

Στην ίδια προοπτική εντάσσεται και η απλότητα στις γραμμές των επαρχιακών υποκαταστημάτων της ΑΤΕ, το μέγεθος των οποίων είναι κάθε άλλο παρά καθηλωτικό για το συναλλασσόμενο με την Τράπεζα γεωργό. Παρατηρείται επίσης η ελαχιστοποίηση των αναφορών σε νεοκλασικά πρότυπα, εκ παραλλήλου με την τυποποίηση της αρχιτεκτονικής γραμμής, ως σημείο μετριοπάθειας και “εγκράτειας” του συγκεκριμένου τραπεζικού οργανισμού. Στην περίπτωση δε του Υποκαταστή-

Αλληγορική μορφή που συμβολίζει τη “Μεταλευτική” απόρροια της πρώτης χρήσης του μεγάρου. Ωστόσο παράλληλοι συμβολισμοί είναι συχνόι στα ευρωπαϊκά τραπεζικά κτίρια του 19ου αιώνα. Παράβαλε την ΑΛΛΗΓΟΡΙΑ ΤΗΣ ΤΡΑΠΕΖΑΣ στην οροφή της αίθουσας Συμβουλίων του Crédit de France (1881) CF. Jean-François Pinchon (επ.) Le palais d'argent, Paris: Réunion des Musées Nationaux

ματος Θεσσαλονίκης, είναι χαρακτηριστική η εναρμόνιση με τις αρχιτεκτονικές παραδόσεις της πόλης. Πρόκειται, ωστόσο, για παλαιότερη κατασκευή καθώς το κτίριο αποτελούσε την έδρα της προγενέστερης Γεωργικής Τράπεζας Μακεδονίας, συγχωνευθείσης στη συνέχεια με την Αγροτική. Σε άλλη αρχιτεκτονική περίοδο, αυτήν του αθηναϊκού κλασικισμού του φθίνοντος 19ου αιώνα, ανήκει και το κεντρικό κατάστημα της Αγροτικής στην οδό Πανεπιστημίου⁽²³⁾: το πρώην μέγαρο Serpieri αγοράστηκε από τη νεοσύστατη Τράπεζα το 1929, ενώ η αξία του εκτιμήθηκε σε 28.000.000 δρχ. της εποχής⁽²⁴⁾.

⁽²³⁾ Για την περιγραφή και το ιστορικό του μεγάρου cf. Χρύσανθος Χρήστου, *Το αρχοντικό της Αγροτικής Τράπεζας*, Αθήνα: Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, 1995.

⁽²⁴⁾ Νικόλαος Π. Ιγγλέσης, *Όδηγός των ανωνύμων εταιριών 1937-1938, τόμος δεύτερος: Αί ελληνικά Τράπεζαι, μέρος Δεύτερον: Τά ιδρύματα, τεύχος δ' γδοον, Η Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος*, Αθήνα: 1938, σ. 11.

το σημείο ισορροπίας του συστήματος: η εθνική τράπεζα

Μετά το 1928 και την απώλεια του εκδοτικού προνομίου, αρχίζει μια νέα περίοδος για την Εθνική Τράπεζα⁽²⁵⁾. Ωστόσο, μόνο τυπικά θα λειτουργήσει ως μια συνηθισμένη εμπορική τράπεζα. Η συνύφανση της ΕΤΕ με τον κρατικό μηχανισμό είναι τέτοια που καθιστά την Τράπεζα κινητήριο μοχλό στην οικονομική ζωή της χώρας. Επομένως, η εξιδείκευση των λειτουργιών του ελληνικού τραπεζικού συστήματος δεν επιφέρει την – απευκαία άλλωστε – συρρίκνωση της Εθνικής.

Η ευρύτητα των τεχνικών έργων που εκτελούνται κατά τη μεσοπολεμική περίοδο κατοπτρίζει ένα τραπεζικό ίδρυμα σε πλήρη φάση ανάπτυξης. Όπως διαφαίνεται και από τη μελέτη του αρχείου των Τεχνικών Υπηρεσιών της Τράπεζας, κατά τις δεκαετίες του 1920 και 1930 οικοδομείται ικανός αριθμός νέων επαρχιακών καταστημάτων, ενώ παράλληλα διενεργούνται επεκτάσεις ή επισκευές⁽²⁶⁾. Την επίβλεψη της κατασκευής πολλών από τα μεσοπολεμικά καταστήματα ανέλαβε ο Ιωάννης Μ. Ισηγόνης, μηχανικός στο Τεχνικό Τμήμα της Τράπεζας⁽²⁷⁾. Όπως υποδεικνύει η μελέτη φωτογραφικού και άλλου υλικού από το προσωπικό του αρχείου, ιδιαίτερη αναφορά αξίζει να γίνει στα κτίρια των καταστημάτων Σερών (1925-1926), Χίου (1926-1927) και Θεσσαλονίκης (1928-1933)⁽²⁸⁾. Ειδικότερα, όσον αφορά την περίπτωση της Θεσσαλονίκης, η καταστροφή του παλαιότερου κτιρίου από τη μεγάλη πυρκαγιά της 5/18 Αυγούστου 1917, οδηγεί στη λήψη απόφασης για την κατασκευή του μεγάρου της Τράπεζας στην Πλατεία Ελευθερίας⁽²⁹⁾. Χωροθετείται πλέον μια ζώνη τραπεζών στο κέντρο της πόλης, καθώς στο νέο κτίριο συστεγάζεται το εκεί υποκατάστημα της Τράπε-

ζας της Ελλάδος, ενώ στην ίδια πλατεία βρίσκονται τα καταστήματα της Ιονικής και της Αγροτικής.

Μια γενικότερη εποπτεία στις αρχιτεκτονικές φόρμες που υιοθετεί η Εθνική για τα μεσοπολεμικά της καταστήματα επιτρέπει την εξαγωγή κάποιων πρώτων συμπερασμάτων: πρόκειται για ογκώδη κτίρια που αντανακλούν την αυτάρκεια και την ευημερία του τραπεζικού οργανισμού, με διάσπαρτα νεοκλασικά στοιχεία – κυρίως στις προσόψεις – τα οποία καταφάσκουν στην ιστορική συνέχεια της Τράπεζας και στις συναρμογές της με τις δομές του νεοελληνικού κράτους. Παράλληλα, έμφαση δίνεται στη σημειολογία της ασφάλειας του εκάστοτε κτιρίου: μεταλλικά κιγκλιδώματα, κλιμακωτές εισοδοί, ογκώδεις κιονοστοιχίες. Η τυπολογία, επομένως, που εδώ παρατηρείται είναι τελείως διάφορη από τους συμβολισμούς, τους οποίους εγκολπώνεται, παραδείγματος χάριν, η Αγροτική Τράπεζα.

Η Ιονική και η Εθνική Τράπεζα στη Θεσσαλονίκη το 1913-1940

⁽²²⁾ Αγροτική Τράπεζα, Εγκύκλιος υπ' αριθμόν 201, 6 Δεκεμβρίου 1930.

⁽²³⁾ Για την περιγραφή και το ιστορικό του μεγάρου cf. Χρύσανθος Χρήστου, *Το αρχοντικό της Αγροτικής Τράπεζας*, Αθήνα: Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, 1995.

⁽²⁴⁾ Νικόλαος Π. Ιγγλέσης, *Όδηγός τῶν ἀνωτάτων ἐταιριῶν 1937-1938, τόμος δεύτερος: Αἱ ἑλληνικαὶ Τράπεζαι, μέρος Δεύτερον: Τὰ ἰδρύματα, τεῦχος ὀ γόσον, Ἡ Ἀγροτικὴ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος*, Αθήνα: 1938, σ. 11.

⁽²⁵⁾ Επ. Κ. Στασινόπουλος, *Ἡ ἱστορία τῆς Ἐθνικῆς Τράπεζας τῆς Ἑλλάδος, 1841-1966*, Αθήνα, 1966, σ. 130.

⁽²⁶⁾ *Ἱστορικό Ἀρχεῖο ΕΤΕ, Σειρά: Ἀρχεῖο Τεχνικῶν Ὑπηρεσιῶν*. Στο σημείο αυτό οφείλεται ἡ ἔκφραση ευχαριστιῶν στο προσωπικό του ΙΑΕΤΕ, για τὴ συμβολή τους στὴν ολοκλήρωση τῆς ἐρευνας. Εἰδικότερα, ἀναφέρομαι στὴν πολὺτιμη βοήθεια τῶν κ.κ. Νίκου Παντελάκη καὶ Ζήσιμου Συνοδινού ὅσον ἀφορᾷ τὴ συγγέντρωση ἀρχεῖου καὶ βιβλιογραφικοῦ υλικού, ἀλλὰ καὶ τὴς καίριες παρατηρήσεις τους.

⁽²⁷⁾ Ν. Παντελάκης, *Ἡ Προσωπικὴ ἀρχεῖο τοῦ μηχανικοῦ Ἰωάννη Μ. Ἰσηρόνη*, *Εμεῖς καὶ ἡ Τράπεζα*, τχ. 8, Ἰανουάριος 1997, σ. 20-22.

⁽²⁸⁾ *Ἱστορικό Ἀρχεῖο ΕΤΕ, Ἀρχεῖο Ι. Μ. Ἰσηρόνη, Σειρά: Ἔργα σὲ ὑποκαταστήματα ΕΤΕ (κατασκευές, ἐπισκευές, ἐπεκτάσεις)*, 1926-1962.

⁽²⁹⁾ *Ἐθνικὴ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος. Πολιτιστικὸ Κέντρο Βορείου Ἑλλάδος. Θεσσαλονίκη καὶ Ἐθνικὴ Τράπεζα. Ἐκθεση ἱστορικῶν τεκμηρίων (1913-1940)*, Θεσ/νίκη: 1989, σ. 39-41.

⁽³⁰⁾ Σπύρος Ἀσδραχάς, *Ἑλληνικὴ κοινωνία καὶ οικονομία, ἡ' καὶ ἰθ' αἰ. Ὑποθέσεις καὶ προσεγγίσεις*. Αθήνα: Ερμής, 1982, σ. θ-ι.

Αντί συμπερασμάτων. Η πολυμορφία του ιστορικού αντικειμένου υπαγορεύει την ενσωμάτωση εμπειρικών γνώσεων στα αιτούμενα της έρευνας⁽³⁰⁾. Ο λόγος είναι για τη διαπλάτυνση των δρόμων που οδηγούν στο παρελθόν: στην περίπτωση που παραπάνω εξετάστηκε, υπαινιχθήκαμε ότι ο κάθε οικονομικός οργανισμός – και εδώ η κάθε τράπεζα – μπορεί να μελετηθεί ως ένα παλίμψηστο οικονομικών και κοινωνικών ψηφίδων. Το σημείο αυτό γίνεται η αφετηρία για μια σειρά από ερωτήματα. Η κοινωνική συναίνεση που επιχειρείται γύρω από έναν οικονομικό θεσμό συνιστά μια υπόθεση εργασίας που μπορεί να διερευνηθεί με πολλαπλά εργαλεία, ένα εκ των οποίων είναι και η χρήση μιας συμβατικής αρχιτεκτονικής φόρμας.

*Εθνική Τράπεζα Ελλάδος.
Αίθουσα χρεωγράφων*

Βιβλιογραφικές αναφορές

Νεώτερα ερωτήματα για την Ιστορία του σύγχρονου Κράτους

Η διερεύνηση του επιχειρηματικού ρόλου του Κράτους συνιστά ένα από τα κεντρικά αλλά και κοινότοπα ερωτήματα της οικονομικής Ιστορίας. Το εύρος ανάπτυξης μιας οικονομίας σε συνθήκες κρατικού προστατευτισμού έχει γίνει αντικείμενο μελέτης μέσω της επεξεργασίας πολικών επιλογών που αφορούν είτε την προστασία συγκεκριμένου προϊόντος είτε αυτήν που εγκολπώνει συνολικά έναν τομέα οικονομικής δραστηριότητας. Ωστόσο, η εξέλιξη της οικονομικής σκέψης κατά τις τελευταίες δεκαετίες, αλλά κυρίως η υπέρβαση, του περιοριστικού ρήγματος ανάμεσα στις νεοκλασικές και τις μαρξιστικές θεωρίες για το Κράτος επέτρεψαν τη διεύρυνση – μέσα από διεπιστημονικά κανάλια – της συζήτησης γύρω από τη φύση της κρατικής μηχανής. Οι διαφορετικοί κοινωνικοί χρόνοι του διοικητικού μηχανισμού, η ψυχολογική σχέση ανάμεσα στους φορείς και τους υποφόρους της εξουσίας (ρόλων που συχνά ταυτίζονται ή εναλλάσσονται), και γενικότερα οι συναρμογές ανάμεσα στον κρατικό μηχανισμό και το κοινωνικό σύνολο συγκλίνουν στη διαμόρφωση μιας νέας οπτικής με κεντρικό άξονα την ανίχνευση των πολυσχιδών ιδιοτήτων του σύγχρονου κράτους.

GIOVANNI BUSINO,

Les théories de la bureaucratie,

Παρίσι: PUF/que sais-je?, 1993, σ. 126.

Το βιβλίο αποτελεί τη σύνοψη των θεωριών για τη φύση και το ρόλο του γραφειοκρατικού μηχανισμού στα πλαίσια της σύγχρονης κοινωνίας: η εκλαΐκευμένη, αλλά κατά κανένα τρόπο απλουστευτική, ανάλυση που επιχειρεί ο συγγραφέας αποτελεί ένα από τα μεγάλα προτερήματα της μελέτης, καθώς δεν απαιτούνται για την κατανόησή της οι – σε άλλες περιπτώσεις απαραίτητες – εξειδικευμένες γνώσεις πολιτικής επιστήμης. Από τον Hegel και τον Stuart Mill έως τον Κορνήλιο Καστοριάδη και τον Alain Touraine, ο κύκλος κλείνει με έναν τρόπο κάθε άλλο παρά ακαδημαϊκό και στείρα εγκυκλοπαιδικό.

MICHEL CROZIER,

Le phénomène bureaucratique,

Παρίσι: Editions du Seuil, col. essais, 1991 (1η έκδ. 1963), σ. 382.

idem, *Etat modeste, Etat moderne: une stratégie pour un autre changement*, Παρίσι: Fayard, 1987, σ. 317.

Ο Μ. Crozier, μέσω πολυάριθμων μελετών εκ των οποίων αναφέρουμε εδώ δύο, μοιάζει να παίρνει τις αποστάσεις του από τις κλασικές έννοιες της αρχής, της εξουσίας, και της ορθολογικής διαχείρισης του κρατικού μηχανισμού, σχήματα τα οποία αντικαθιστά με εκείνο των σχέσεων εξουσίας. Κάθε οργανωτικός θεσμός αποτελεί ένα

οικοδόμημα των σχέσεων εξουσίας και κάθε σχέση εξουσίας γεννά ένα διοικητικό θεσμό. Η ανάλυση της γαλλικής δημόσιας διοίκησης, στην οποία αφιερώνεται μεγάλο μέρος των παραπάνω μελετών, αποτελεί την προσπάθεια του συγγραφέα να συγκεκριμενοποιήσει τις θέσεις του και να προτείνει νέα εξελικτικά υποδείγματα.

FRANCOIS BLOCH-LAINÉ & GILBERT ETIENNE (επιμ.),

Servir l'Etat,

Παρίσι: Editions de l'Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, 1987.

Ειδωμένο από την οπτική γωνία της ανώτερης κρατικής υπαλληλίας το κείμενο, το οποίο αποτελεί τα πρακτικά Συνεδρίου που διεξήχθη στο Κολλέγιο της Γαλλίας την 9η και 10η Μαΐου 1985, εμπεριέχει έναν υποκειμενισμό καθόλα γόνιμο, καθώς μοιλιάζει τη συζήτηση περί κρατικής διοίκησης με νέα ερωτήματα: είναι τα ανώτερα στελέχη της δημόσιας διοίκησης φορείς εκσυγχρονισμού με ορίζοντες περισσότερο μακροπρόθεσμους από τους εκλεγμένους αντιπροσώπους; ή αντίθετα η πολιτική ιεραρχία έχει τη δύναμη να θέσει ανυπέρβλητα εμπόδια σε οποιαδήποτε προσπάθεια αναμόρφωσης του διοικητικού μηχανισμού; πώς η καθόλα επιθυμούμενη σύμπλευση μεταξύ των διορισμένων και των εκλεγμένων φορέων της εξουσίας μπορεί να επιτευχθεί με λιγότερους κλυδωνισμούς; είναι άραγε ουτοπική η αναζήτηση της ισορροπίας ανάμεσα σε φορείς, των οποίων ο ρόλος είναι εν τη γενέσει του αλληλοσυμπληρωματικός;

ROLF TORSTENDAHL,

Bureaucratisation in Northwestern Europe, 1880-1985.

Domination and Governance, Λονδίνο/Νέα Υόρκη: Routledge, 1991, σ. 339.

Ο Torstendahl προτείνει εδώ μια συγκριτική ανάλυση της διαδικασίας διαμόρφωσης του διοικητικού μηχανισμού σε τέσσερις ευρωπαϊκές χώρες (Γαλλία, Βρετανία, Γερμανία και Ελβετία). Μακριά από μια καθαρά θεωρητική προσέγγιση, η μελέτη απέχει εξ ίσου από την απλή και τυχαία παράθεση τεσσάρων εθνικών μονογραφιών. Η κεντρική θέση του συγγραφέα είναι ότι δεν υπάρχει μια συνεχής και αδιαφιλονίκητη τάση προς τη διόγκωση του κρατικού μηχανισμού: η διαδικασία αυτή αποτελεί περισσότερο ένα πρόβλημα προς επίλυση παρά ένα αξίωμα με γενική ισχύ. Υιοθετώντας μια συνολική οπτική, προσεγγίζει το φαινόμενο της γραφειοκρατίας πέρα από λειτουργικά σχήματα και εξωτερικές αναγνώσεις.

ΤΟ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ ΤΩΝ ΣΕΛΙΔΩΝ ΠΡΟΣΦΕΡΘΗΚΕ ΕΥΓΕΝΙΚΑ ΑΠΟ:

- ΤΟ ΑΡΧΕΙΟ ΤΗΣ ΤΡΑΠΕΖΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΚΑΙ
 - ΤΟ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
- ΟΙ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ ΤΗΣ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΑΣ ΑΝΑΔΗΜΟΣΙΕΥΟΝΤΑΙ ΑΠΟ ΤΟ ΑΛΜΠΟΥΜ “ΤΟ ΑΡΧΟΝΤΙΚΟ ΤΗΣ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΑΣ” ΕΚΔΟΣΗ ΑΤΕ, ΑΘΗΝΑ 1995